

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2023, 10 (1), 114-130

**SİBEVEYH'İN İFTİRÂZÎ/VARSAYIMSAL CÜMLELER ÜZERİNE GRAMER KURALI İNŞA
ETME METODU**

Sibawayh's Method for Building Grammar Rule on Hypothetical Sentences

Muhammed Meşhud HAKÇIOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, Muhammed_yyu@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3894-2231.

Mehmet Şirin ÇINAR

Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, msirin@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5798-0439.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	22.03.2023
Kabul Tarihi / Accepted:	30.05.2023
Yayın Tarihi / Published:	30.06.2023
Cilt / Volume:	10
Sayı / Issue:	1
Sayfa / Pages:	114-130

Atıf / Cite as: Hakçioğlu. Muhammed Meşhud. Çınar. Mehmet Şirin. "Sıbeveyh'in İftirâzî/Varsayımsal Cümleler Üzerine Gramer Kuralı İnşa Etme Metodu" (Sibawayh's Method for Building Grammar Rule on Hypothetical Sentences). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 10/1 (2023), 114-130. DOI: 10.17859/pauifd.1269322

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 10 (1) 2023: 114-130
**SİBEVEYH'İN İFTİRÂZİ/VARSAYIMSAL CÜMLELER ÜZERİNE GRAMER KURALI
İNŞA ETME METODU***

Muhammed Meşhud HAKÇIOĞLU**

Mehmet Şirin ÇINAR***

Öz

Arapça'nın sahip olduğu imkân ve yeteneğin büyüklüğü karşısında insanın şaşkınlığını gizlemesi mümkün değildir. Dil bilginleri bu dilin daha iyi anlaşılması için büyük çabalar sarf etmiş ve bu yönde övgüye layık birçok eser ortaya koymuşlardır. Sibeveyh de Arap gramer ilmini kayıt altına almaya çalışmış, bu uğurda büyük emek sarf etmiş ve sonuçta nahivde en önemli şahsiyetlerden biri olmuştur. Onun telif ettiği eser, Arap mirasının övünç kaynaklarından biri olmuştur. Sibeveyh, eserinde konuları tanzim ve tahlil ederken bazen iftirâzi/varsayımsal cümleler kullanmış bazen de diyalog metodunu seçmiştir. Bu diyalog bazen Sibeveyh ile gerçek kişiler arasında gerçekleşirken bazen de farazi kişilerle olmuştur. Bu durumda muhatabın ismini zikretmemiş, varsayımsal cümleler ve sorular kullanmıştır. Bu da öğrencinin veya okuyucunun anlamadığı veya gözünde canlanmadığı bir konunun olması ihtimaline binaen onun kolay ve anlaşılır bir anlatımla dil kaidesini karşındakine iletmeyi amaçladığına delalet etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Sibeveyh'in varsayım metodunu kullandığı bazı yerler ve bu metodu kullanım amaçları ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Sibeveyh, *el-Kitâb*, İftirâz/Varsayım, Cümle.

Sibawayh's Method for Building Grammar Rule on Hypothetical Sentences

Abstract

It is quite hard for a person to hide his astonishment at the greatness of opportunities and talents that Arabic language has. Linguists have made great efforts to understand this language better, and in this sense, they have produced many praise worthy works. Sibawayh also tried to record Arabic grammar, so he put great efforts to this end, and ultimately, he became one of the most important figures in syntax. The work he compiled has become one of the praised sources for Arab heritage. Sibawayh sometimes used hypothetical sentences and sometimes chose the dialogue method while he was arranging and analyzing the subjects in his work. While these dialogues were sometimes talked between Sibawayh and real people, sometimes, they were talked between hypothetical people. In this case, Sibawayh did not use the name of the addressee; nevertheless, he used hypothetical sentences and questions. This indicates that if there is a language rule that the student and reader do not understand, Sibawayh aims to convey this language rule to them so that they can easily understand or visualize it. In this study, it will be tried to study the places where Sibawayh used the hypothetical method, and his purposes why he used this method.

Keywords: Arabic language, Sibawayh, *al-Kitâb*, Hypothetical, Sentence.

-
- * Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.
** Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, Muhammed_yyu@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3894-2231.
*** Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, msirin@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5798-0439.

Structured Abstract

The grammatical assumption states that there are situations that do not exist. While the results obtained from these situations are sometimes hypothetical but true by analogy, sometimes they can be true but also false by analogy. Linguists have not formed a term for the case of slander/assumption and have not pronounced this word when dealing with linguistic compositions. It is seen that the phenomenon of slander, which is based on imagination in terms of being probable and presumptive in general, has been used since the first period to support the grammatical rule or to make it understood better. Although Sibawayh and the first-period syntax scientists did not directly address the concept of slander, the next scholars drew attention to this phenomenon in different subject contexts while dealing with syntax issues. Because this word and its derivatives are seen in some contemporary books. This is covered either in the titles of some studies or in some commentaries. In general terms, the meanings denoted by these words and their derivatives express meanings such as making hypothetical and appreciating. The phenomenon of slander in the science of nahw generally indicates assuming a subject. Although this phenomenon was used in some subjects before Sibawayh, it started to be used more comprehensively especially by him. The phenomenon of slander has covered a wide area in the studies of syntax. The lack of induction in determining the nahw rules, the reliance on certain dialects and other reasons paved the way for the emergence of the phenomenon of slander. Sibawayh made the slanderous questions expressed in the language of the addressee a tool for understanding the subject because these questions clarify many issues such as the formation of sentence structures and the syntax aspect of the word. Thus, by putting the issue before the addressee, he enabled himself to have an idea about different syntax aspects. Sibawayh also pursued the aim of convincing the addressee about nahw with slanderous questions. Sometimes, he tried to warn the addressee about the change in sentence structure. In Sibawayh's reference to the phenomenon of slander while discussing syntax issues, his teacher, Halil B. Ahmed, points out that he was influenced by him and he discussed the Arabic syntax based on imagination. Since Sibawayh attached great importance to the interlocutor, he established a dialogue with his addressee, sometimes real and sometimes hypothetical, in understanding the syntax issues and ensured the understanding of the subject by asking questions in his language. According to Sibawayh, the addressee is the judge in the knowledge of syntax and the formation of the sentence structure. For this reason, he gave great importance to the interlocutor's understanding of the subject. Asking slanderous questions is an indication of this.

GİRİŞ

Gramatik iftirâz/varsayım, gerçekte varlığı olmayan durumları varmış gibi ifade etmektedir. Bu durumlardan elde edilen sonuçlar, bazen farazi olmakla beraber kıyasen doğru iken bazen de makul bir gerçek olmakla beraber kıyasen yanlış da olabilmektedir.¹ Dil bilginleri, iftirâz durumu için bir terim oluşturmamışlar ve dil terkiplerini ele alırken bu kelimeyi telaffuz etmemişlerdir. Genel itibarla ihtimale ve zanna dayalı olması bakımından iftirâz olgusunun, gramer kuralını desteklemek veya daha iyi kavratmak için ilk dönemden itibaren kullanıldığı görülmektedir.

¹ Necâh Haşîş el-‘Îtâbî, *el-Feradiyyât ve âsâruhâ fî ahkâmi'n-nahvi'l-'Arabî* (Irak: Camiatu Bağdâd, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 19; Hasan Ahmed Muğâzî, *Zâhiretu'l-iftirâdi'n-nahvi devâfî'uhâ ve netâicuhâ dirâse tahliliyye nakdiyye fî'l-menhec ve't-tatbîk* (Kahire: Dâru'l-Ulûm, 1999).

İlk dönem nahivcileri özellikle iki nahiv konusunda iftirâz olgusuna başvurmuşlardır. O iki konu da gayrı munsarıf/çekimsiz ve tasğîr/küçültme konularıdır. Halîl b. Ahmed (öl. 175/791) ve Ebû Bişr Sîbeveyh (öl. 180/796) de iftirâz olgusuna başka konular ekleyerek zenginleştirmişlerdir. Yûnus b. Habîb (öl. 182/798) ise önceki hocaların takip ettiği metoda bağlı kalarak bu olguya başka konular eklememiştir.²

Nahivciler, iftirâz konusunda İslam hukukçularından etkilenmişlerdir. Zira iftirâz olgusu özellikle Ebû Hanife (öl. 150/767) ve arkadaşlarının başvurdukları fikhî bir üsluptur. Nahivciler de erken dönemden itibaren bu olgudan faydalanmışlardır. Şöyle ki Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî (öl. 117/735), Ebû 'Amr b. el-'Alâ (öl. 154/771), İshâ b. Ömer (öl. 149/766) ve Yûnus b. Habîb'ten gelen kimi rivayetlerde bu olguya rastlamak mümkündür.³ Zira fıkıh ve gramer konuları hakkında hüküm vermek sadece var olana değil kimi zaman varsayımlara dayanır. Çünkü varsayım, bir konuyu çeşitli şekillerde tasavvur etmek demektir. Hüküm ile birlikte bu varsayım, doğru olabileceği gibi yanlış da olabilir.⁴ Bu konu ile ilgili literatüre baktığımızda Türkiye'de yapılan bir çalışmaya rastlamamakla beraber Arap dünyasında bazı çalışmaların yapıldığı gözlemlenmektedir. Şöyle ki: Hasan Ahmed Muğâzî *Zâhiretu'l-iftirâdî'n-nahvî devâfi'uhâ ve netâicuhâ dirâse tahlîliyye nakdiyye fi'l-menhec ve't-tatbîk* isminde bir kitap yazmış ve burada iftirâz olgusunu sebep-sonuç ilişkisi bağlamında genel olarak ele almıştır. Necâh Haşîş el-'İtâbî'nin *el-Faradiyyât ve âsâruhâ fî ahkâmî'n-nahvî'l-'Arabî* isminde yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Tezde varsayım dayalı bazı konular ve bunun nahiv kurallarına olan etkisi ele alınmıştır. Muhammed Mahmud Muhammed Sabri *Siyağû'l-ma'mûlât beyne'l-iftirâdî'n-nahvî ve'l-vâki'î-luğavî* isminde bir makale ele almış ve bu makalede nahiv ilminde ma'mûl olan kelimelerin varsayımına nasıl tabi tutulduğunu ve bunun dil gerçeğindeki karşılığını ele almıştır. Muhammed Fadl Selcî ed-Delâbîc *et-Tasavvuru'l-iftirâdî fî binâi'l-kâ'ideti'n-nahviyye fî Kitâbi Sîbeveyh* isminde bir makale yazmış ve burada Sîbeveyh'in kesreti isti'mâl, takdîm ve te'hîr gibi bazı faktörlere dayalı iftirâz tasavvurunu ele almaya çalışmış, Eymen Mahmud Muhammed İbrahim ise *Eseru's-suâli'l-iftirâdî fî binâi't-terkîb ve't-tevcîhi'n-nahvî 'inde Sîbeveyh* isimli makalesinde Sîbeveyh'in bazı farazi sorularını incelemiştir. *Sîbeveyh'in İftirâzî/Varsayımsal Cümleler Üzerine Gramer Kuralı İnşa Etme Metodu* isimli bu makalemizin ise iftirâz olgusunun ortaya çıkış serüveni, sebepleri, bazı gramer kurallarının anlaşılmasına etkisi, Sîbeveyh'in bu olguyu kullanma amaçları ve bu bağlamda bazı örnekleri ele alma metodunu incelemesi bakımından diğer çalışmalardan ayrıldığı söylenebilir. Bu yönüyle çalışmanın bilim camiasına yararlı olması umulmaktadır.

² Muhammed Hayr el-Halvânî, *el-Mufasssal fî tarîhi'n-nahvî'l-'Arabî kable Sîbeveyh* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1979), 1/234.

³ Halvânî, *el-Mufasssal fî tarîhi'n-nahvî'l-'Arabî kable Sîbeveyh*, 1/234; Muhammed Fadl Selcî ed-Delâbîc, "et-Tasavvuru'l-iftirâdî fî binâi'l-kâ'ideti'n-nahviyye fî Kitâbi Sîbeveyh", *Mecelletu Ehbâsi Kulliyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye, Ürdün* 10/2 (30 Haziran 2010), 214.

⁴ Delâbîc, "et-Tasavvuru'l-iftirâdî", 214.

1. Kavramsal Çerçeve

Sözlükte bu kelimenin yalın hali olan faraz / الفَرَض sözcüğünün manasına bakıldığında أَفْرَضْتُ السَّيِّئَةَ أَفْرَضْتُهُ فَرَضًا ifadesi gerekli olmak, vacip kılmak, kesmek, varsaymak, takdir etmek ve hibe etmek gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Tef'îl bâbından فَرَضَ kelimesi aynı anlamı ifade etmekle beraber çokluk manasını da kapsayarak “çokça gerekli kıldı” anlamına geldiği anlaşılmaktadır. İfti'âl babındaki افترضَ kelimesi ise sülâsî mücerred olan فَرَضَ fiiliyle aynı manayı taşımaktadır.⁵

Bu kavramın ıstılahtaki anlamına baktığımızda genel anlamda şöyle tarif etmek mümkündür: “Bir konuda delil getirme başlangıcında araştırmacının benimsediği ihtimale dayalı bir fikirdir.”⁶ Bu fikir ise doğası itibarıyla, olasılıklarla birlikte tecrübeye dayalıdır. Ancak bu tecrübe de ilimlerin temeli kabul edilen araştırma ve gözleme boyun eğer. Bundan ötürü iftirâzî kabul edilen konunun şüpheye dayanması gerekmektedir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında iftirâz olgusu, genellikle ne tür sonuçların ortaya çıkacağını bilmeden bir meseleyi varsaymaktır.⁷

Bu kavram ilk olarak fıkıh ilminde ortaya çıkmıştır. Zira Ebû Hanîfe, yaklaşık bir asırlık ilmi birikiminden oluşan fikhî meseleleri kendi içtihat usûlü üzerinden tekrardan yapılandırmaya çalışmıştır. O, kuramsal ve doktriner bir hukuk düşüncesi inşa etmek için sadece mevcut birikimiyle yetinmemiş, henüz gerçekleşmemiş meseleleri de varsayarak bu mevcut birikimle harmanlamıştır. Ondan önce de farazî fıkıhın kullanıldığı görülse de o, bu yöntemi geliştirmiş ve bütün fûrû konulara uyarlayarak sistemleştirmiştir. Farazî fıkıh, henüz gerçekleşmemiş varsayıma dayalı meselelerin fikhî çalışmalarında kullanılmasını ifade eder. Bu bağlamda farazî fıkıh, “Henüz gerçekleşmemiş varsayımsal meseleleri tafsîlî delillerden elde edilen şerî amelî hükümlerini bilmek” şeklinde tanımlamak mümkündür.⁸ Nahivciler de fıkıhta kullanılan bu üsluptan yararlanarak gramer kurallarının tespitinde kullanmışlardır.

1.1. Nahiv İlminde İftirâz/Varsayım Olgusu

Varsayım/iftirâz olgusunun Arap nahvinde kullanılması zihinlere bazı sorular getirmektedir. Bu olgunun nahiv ilmiyle bağlantısı nedir? Bağlantısı var ise, bunun gramer kurallarındaki keyfiyeti nasıldır? gibi sorular zihinlere gelebilir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, önceden de zikrettiğimiz gibi iftirâz olgusu nahiv

⁵ Ebu'l-Fadl Cemaluddîn el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1967), “farada”, 7/202-203; Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *Mu'cemu Te'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l-Fedîle, ts.), “farîda”, 139.

⁶ Cemîl Salîbâ, *el-Mu'cemu'l-felsefî* (Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, 1982), 2/143.

⁷ 'İtâbî, *el-Faradiyyât ve âsâruhâ fî ahkâmî'n-nahvi'l-'Arabî*, 7-8.

⁸ Halil Kılıç, “Ebû Hanîfe'nin Hukuk Düşüncesinde Farazî Fıkıh”, *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/1 (30 Haziran 2021), 111.

kavramlarından bir kavram değildir. Bu kavram, özellikle Fıkıh ilminden alınmıştır. Nahiv ilmindeki bu kavramın manası gereklilik, varsayım ve takdir etme yönüyle sözlükteki anlamı çerçevesi dışına çıkmamaktadır. İlk dönem dilcilerin kitaplarında bu kavram açık bir şekilde zikredilmemişse de bazı yerlerde bu kavramın türediği فرض sözcüğünün geçtiği görülmektedir. Örneğin *el-Hasâis* adlı eserinde Ebu'l-Feth İbn Cinnî (öl. 392/1002), *وصحة قياس الفروع على فساد الأصول*, في المستحيل, "fâsid asıllara furûnun kıyas edilmesinin doğru olması ve imkânsız olduğu durumlar" konu başlığında⁹ bazı furû/tali konuların fâsid usullere kıyas edilmesinin kimi yerde câiz olduğunu açıklamış, bu görüşüne açıklık getirmek için bazı örnekler öne sürmüştür ve cümlesine إِذَا فَرَضْتُ "...varsaydığında" şeklinde başlayarak bu kelimeyi kullanmıştır. Örnek verdiği cümlelerde iftirâzî esaslara dayanarak konuyu açıklamaya çalışmıştır.¹⁰

İbn Cinnî'nin, açıklamalarına الفرض kelimesiyle başlaması, gerçekte var olmayan şeyleri takdir ettiğine delalet etmektedir. Bu varsayımdan elde edilen sonuçlar da varsayılan konunun doğruluğuna göre şekillenir. Dil meselelerinin ele alınmasında bu metodun kullanılması garipsenecek bir durum değildir. Nahiv incelemelerinde iftirâz olgusu İbn Cinnî'den önceki dönemlerde de bilinmekteydi. Zira önceden de zikrettiğimiz gibi bu olgu, nahiv ilminin ilk ortaya çıkmaya başladığı oluşum ve gelişim döneminde el-Hadramî, Ebû 'Amr b. el-'Alâ, İsâ b. Ömer, Yûnus b. Habîb, Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh eliyle görünmeye başlamıştır. Nahivciler iftirâz kavramını açıkça dile getirmemelerine rağmen genel anlamda bu kavramdan nahiv kaidesinin desteklenmesi, kavramların ve dilsel terkiplerin yeni ortaya çıkması ve uygun yönlendirmeler yapılması hususunda içtihat yapma yoluyla hayal ve olasılığa dayanan zannî bir durumu kastetmişlerdir.

Sîbeveyh ve ilk dönem nahivcileri iftirâz kavramını doğrudan ele almamışlarsa da sonraki dönem araştırmacıları nahiv konularını ele alırken bu olguya farklı konu bağlamalarında dikkat çekmişlerdir. Zira bazı çağdaş kitaplarda bu lafız ve bu lafzın türevleri görülmektedir. Bu da ya bazı çalışmaların başlıklarında veya bazı şerhlerde ele alınmıştır.¹¹

Genel anlamda bu kelime ve türevlerinin delalet ettiği manalar varsayımda bulunma ve takdir etme gibi anlamları ifade etmektedir. Bazıları bu kavramın anlamını, ortaya çıkış tarihini belirlemeye çalışmıştır. Nitekim el-Helvânî, önceden zikrettiğimiz gibi iftirâz olgusunun bilinen fikhî bir üslup olduğunu ve özellikle Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının bu üsluba başvurduklarını ve nahivcilerin erken dönemden itibaren bu üsluptan faydalandıklarını dile getirmiştir.¹² Zira Ebû 'Amr b. el-'Alâ'nın

⁹ Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: el-Mektebetu'l-İlmiyye Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, ts.), 3/328.

¹⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/329-330.

¹¹ Abdurrahman Seyyid, *Medresetu'l-Basrati'n-nahviyye neş'etuhâ ve tetavvuruhâ* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1968), 83; el-Halvânî, *el-Mufassal fî tarîhi'n-nahvi'l-'arabî kable Sîbeveyh*, 1/234, 296.

¹² Halvânî, *el-Mufassal fî tarîhi'n-nahvi'l-'arabî kable Sîbeveyh*, 1/296.

Ebû Hanîfe'yle iletişime geçtiği, mezhebini benimsediği ve ona “bir adamın büyük bir kayayla başka bir adamın başına vurması” meselesini varsayımsal bir şekilde sorduğu zikredilmiştir. Dolayısıyla gerçek olmayan durumları barındıran bu sorusunda o dönemin bilgi verme tarzını ortaya koyan iftirâz olgusunun tezahürü olarak görülmektedir.¹³

İftirâz olgusuna bakıldığında iki farklı şekilde olduğu görülmektedir. Birincisi, Arap dilbilgisi kurallarının oluşturulması esnasında kullanılan “et-tak'îdu'n-nahvî” kavramıyla ilgilidir. Zira nahivciler kuralın, genel ve kapsayıcı olması gerektiğini zorunlu kılmışlardır. Başka bir deyişle, nahiv kaidelerini dile tabi kılacaklarına dili, nahiv kaidesinin emrine vermişlerdir. Ancak dil, nahiv kaidesinin kendisini sınırlandırmamasından daha geniş olduğundan, kendisi için çizilmiş olan sınırları aşan bir özelliğe sahiptir. Durum böyle olunca da, dilin tamamını kapsayacak şekilde kuralı belirleme, dilin tamamına değil de var olan parçasına bağlı kalmaktadır. Kullanımda olmayan dili de kurala bağlama isteğinden dolayı da varsayıma sığınmak zorunda kalınmıştır. Bu da varsayım ameliyesinden sonra, “et-tahîcu'n-nahvî” diye isimlendirilen ikinci kısmı ortaya çıkmaktadır. Zira nahiv kaidesini her hangi bir yol ve yöntemle korumak ve problemleri meselelere uygun çözümü üretmek gerekmiştir. Ortaya konulan bu çözümler de takdir, te'vîl, şâz ve nüdur gibi kelimelerle nitelenen varsayımsal sonuçları doğurmuştur¹⁴

Nahiv gramerinde ortaya konulan kimi illetler varsayıma yani iftirâza dayalı zannî durumu oluşturan temel konulardan biridir. İletlerin en önemli amacı ise nahiv kaidesinin gerekçesini açıklamaktır. Nitekim Halîl b. Ahmed “ev” metaforu örneği üzerinden gerçek ve varsayıma dayalı illeti/sebebi sorgular; şöyle ki evi gören bilgin kişi, evin bölümlerinin yapılış sebeplerini sorgular ve zihninden geçirir. Ev sahibi o bölümleri, bilgin kişinin belirttiği sebepten dolayı da yapmış olabilir veya çok farklı sebep de olabilir. Bu durumu nahiv ilmindeki illet/sebeplere uygulamaya çalışır. Kuralın sebebini açıklayan kişi ile kuralı belirleyen kişi arasında aynı düşüncenin olması şart değildir. Bu yüzden dil ile ilgilenen kişi, varsayıma dayalı görüşler öne sürebilir.¹⁵ Halîl b. Ahmed'in bu sözü, nahiv ilmiyle ilgili illetlerin, iftirâz olgusunun en açık görünümünü teşkil ettiğine delildir. Bu yüzden dil metinlerinin desteklemediği bazı iftirâzî esaslar üzerine bina edilmiş kaideler de olabilir. Ortaya konulan kural örnekleri, nahivcilerin kendilerinin oluşturdukları örnekler olup tümevarım yoluyla elde edilen dilde kullanımı olmayan örnekler olabilir. Zira gramer kaidelerini delillendirme döneminden sonra ortaya çıkmıştır. Dilciler ellerinde yeni deliller olmaksızın dil incelemelerine devam ettiklerinden kendilerini önceki âlimlerin oluşturdukları konuların etrafında dönmeye mecbur hissetmişlerdir. Bundan ötürü de yeni bir tümevarım yolu kalmadığından artık onlar için dilin kendisi değil aksine kendilerinden önce gelen dilcilerin ortaya koydukları konular bir kaynak

¹³ Halvânî, *el-Mufasssal fî tarîhi'n-nahvi'l-'arabî kable Sibeveyh*, 1/184.

¹⁴ Abdullah Ahmed Câd Hasan, “Lemha 'ani'l-iftirâdi'n-nahvî ve esnâfih”, *el-Elûke*, (2015).

¹⁵ Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-İdâh fî 'ileli'n-nahv*, thk. Mâzin el-Mubârek (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979), 66.

niteliğinde olmuştur. Yani önceki dilciler tümevarım yöntemiyle gerekli çıkarımları tamamladıklarından yeni bir delilin oluşturulması da artık doğru değildir. Buradan hareketle sonraki dönem dilcileri kaideler için artık varsayım üzerine deliller oluşturmaya başlamışlardır. Böylece cümlelerin oluşumunda var olan ve kullanılan dilden ziyade artık aklî alıştırmalar yapılmaya başlanmıştır.¹⁶

Dolayısıyla bu durum, yeni kural ve kullanımlar için onları bilfiil varlığı olmayan terkipleri/cümleleri varsaymalarına itmiştir. Zira mevcut kaide ve sebeplerine olan bağlılıklarından ötürü nahivciler yeni bir şey söyleme durumunda varsayım dayalı açıklamalar yapmak zorunda kaldılar. Onları buna iten şey ise, yeni kural oluşturmak için yeni metin veya kullanımlara olan ihtiyaçtır.¹⁷ Çünkü geçen zaman, tespit edilen kuralları geçerli kılmış ancak dayandıkları metinleri ise yok etmiştir.

Nahiv kitaplarını okuyan birisi nahivcilerin, iftirâz hususunda aşırıya gittiklerini görür. Zira aşağıda da zikredeceğimiz üzere nahiv ilminde öncü kabul edilen Sîbeveyh, temel kaynak kabul edilen eserinde çoğu zaman bu yola başvurmak zorunda kalmış, farazî ifadeler oluşturmuş ve bu ifadeler üzerine dil kaidelerini tesis etmiştir. Bazen hiçbir Arap'ın zihnine gelmeyecek isimle adlandırma faaliyeti yapmış, kıyasını uygulayıp mantığını çalıştırmıştır. Bunun gibi farazî meselelerden delili olmayan birçok dilsel hükmü ve dil üslubunu elde etme imkânı bulmuştur. Zira iftirâz olgusuna başvuran kişinin gayesi problemleri görünen lafız ve terkiplerdeki sorunu çözmeye çalışıp dil yapısına uygun bir hale getirmektir.¹⁸

2. İftirâz Olgusunun Ortaya Çıkış Sebepleri

Her nahiv olgusunun oluşmasına ve yayılmasına yol açan belli sebepler vardır. İftirâz olgusu da bunlardan biridir. Bu olgunun ortaya çıkmasında birçok etken vardır. Bu etken veya sebepleri şu şekilde sıralayabiliriz:

A. İstikrâ/tümevarım metodunun yetersiz kalması: Tümevarımın yetersizliği iftirâz olgusunun nahiv ilmi incelemelerinde büyük bir yer elde etmesini etkileyen en önemli sebeplerden biridir. Birçok araştırmacı buna işaret etmiş ve nahivcilerin yapmaya çalıştıkları tümevarım olgusunun dikkat ve kapsayıcılıkla nitelenmediği görüşünü benimsemiştir. Onları bu görüşe götüren birçok sebep vardır. Zira dil kaidesi, tümevarım metodunun bir sonucudur. Dolayısıyla bir kaide için bazı delil ve istişhâdın tümevarım yoluyla ortaya konulması gerekir. Bazı dil kurallarının nahiv istişhâdıyla desteklenmemesi, tümevarımın yeterli derecede imkâna sahip olmadığını göstermektedir. Başka bir ifade ile nahiv ilmindeki tümevarım, genel ve kapsamlı bir şekilde tüm dil olgularını kapsayamamıştır.¹⁹

¹⁶ Temmâm Hassân, *el-Luğa beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vasfiyye* (Kahire: 'Âlemu'l-Kutub, 2001), 118.

¹⁷ Ali Ebu'l-Mukârim, *el-Hazf ve't-takdir fi'n-nahvi'l-'Arabî* (Kahire: Dâru Ğarîb, 2008), 206.

¹⁸ İbrahim Enis, *min Esrâri'l-luğati'l-'Arabiyye* (Kahire: Mektebetu'l-Encelû el-Mısıriyye, 1978), 118.

¹⁹ Hassân, *el-Luğa beyne'l-mi'yâriyye*, 166; el-'Îtâbî, *el-Feradiyyât ve âsâruhâ*, 25.

B. Dil kurallarının tespit edilmesi aşamasında nahivcilerin belli bir bölgeye itimat etmeleri: Nahivciler, kaidelerini oluştururken Kureyş lehçesi ve Hicâz çevresi içinde bulunan Kureyş'e komşu olan kabilelerin lehçelerine itimat etmişlerdir. Bu lehçenin esas alınmasının ekonomi, siyasî ve dinî sebeplerinin olmasının yanı sıra Suyûtî'nin (öl. 911/1505) dile getirdiği diğer bazı etkenler de vardır. Şöyle ki bu lehçenin fasih lafızları barındırması, kolay telaffuz edilmesi, kulağa güzel nağmeler bırakması ve manaları daha iyi ifade etmesi bakımından en iyi lehçe olması tercih edilme sebeplerinden sayılmıştır.²⁰ Arap yarım adasında lehçelerin çok olmasına rağmen rivayetler belli bir şekle bürünen lehçe üzerine oluşmuştur. Böylece nahivciler, diğer birçok kabilenin kullandığı lehçelerden kaynak ve argüman alma alanını daraltmışlardır. Çünkü dil kurallarının tespit edilme aşamasında nahivciler terkipleriyle, üsluplarıyla ve lafızlarıyla birçok lehçeyle karşılaşmalarına rağmen sadece bir lehçeye itimat etme zorunda kalmışlardır. Bu çıkmazı aşmak için de yeni temel kaidelerin oluşturulmasında iftirâz olgusuna başvurdular. Zira bu durum aynı zamanda tümevarım metodunu daha çok sınırlandıran bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla dil kurallarının tespitinde Hicâz lehçesine itimat etmek, nahiv ilminde iftirâz olgusunun ortaya çıkmasının en önemli sebebi görülmektedir. Zira nahivcilerin tevil ve iftirâz yoluna gitmelerinin tek sebebi tümevarım olgusunun eksik kalması değildir. Belli bir lehçenin ele alınması belki tümevarımdan daha önemli bir sebeptir. Tümevarımın eksikliği belli bir oranda mevcut olmakla beraber teville gidilmiş her konuda bunu sebep görmek mümkün değildir.²¹ Başka bir açıdan bakıldığında tümevarım ile belli bir lehçeye itimat etmek arasında bağlantı vardır. Tümevarım eksikliği, tüm lehçeleri ele almamanın bir sonucu olarak görülebilir.

C. Nahivcilerin Arap gramerinde belli kalıp ve faktörlere itimat etmemeleri veya ortak paydada buluşamamaları: Dil kurallarını tespit etmek için nahivcilerin toplu olarak değil de ferdi çalışmalar yapmaları varsayıma dayalı meselelerin ortaya çıkma sebeplerindedir. Zira ortak bir paydada buluşulmaması bazı konular için her nahivcinin kendine göre farazî görüşler ortaya koymasına sebep olmuştur.²²

D. Dil kurallarının tespitinde ortaya konulan rivayetlerin aynı kalmasına rağmen dilsel incelemelerin devam etmesi: Bu durum, varsayıma dayalı çeşitli meselelerin oluşmasına neden olan etkenlerdendir. Zira tümevarım yoluyla elde edilen rivayetler tamamlandığında nahivciler tespit ettikleri kaidelere başvurmuşlar ve dilsel incelemelerde bunları kaynak görmüşlerdir. Dilsel incelemeler, yeni hükümlerin felsefesinde görünür olmuş ve bu da birçok konuda farazî delillerin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır.²³

E. Nahivcilerden kaynaklı sebepler: Arap nahvinde iftirâz olgusunun ortaya çıkmasında nahivcilerin bizatihi kendilerinden kaynaklı sebepler bulunmaktadır. Zira

²⁰ Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İktirâh fî Usûli'n-nahv* (Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 47.

²¹ 'Îtâbî, *el-Feradiyyât ve âsâruhâ*, 27-28.

²² 'Îtâbî, *el-Feradiyyât ve âsâruhâ*, 28-29.

²³ Hassân, *el-Luğa beyne'l-mi'yâriyye*, 175-176.

bazı nahivciler karmaşık ve anlaşılmasız konuları araştırmaya meyletmişlerdir. Böylece nahiv alanında maksatlarına ulaşmak için zor bir yola girip dil kaidelerini anlaşılmasız hale getirmişlerdir. Hatta bazı nahivcilerin bilerek dil kurallarını anlaşılmasız hale getirmeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim Ebu'l-Hasen el-Ahfeş'e (öl. 215/830) nahiv ilmini en iyi bilen kişi olduğu halde kitabının niçin anlaşılmasız yazdığı sorulunca o, kitabını Allah rızası için değil, kazanç elde etmek için yazdığını, şayet istedikleri gibi anlaşılır olsaydı insanların kendisine ihtiyaç duymayacağı şeklinde cevap vermiştir.²⁴ Bunun yanı sıra nahivcilerin birbirleriyle yarışa girmeleri, şöhret bulmaları için konuları anlaşılmasız hale getirdikleri de görülmektedir.

3. Sîbeveyh ve İftirâz Olgusu

Sîbeveyh, dil ile ilgilenen kişinin gözünde canlanmadığı bir konunun olması durumunda öğreticinin bir sonuç elde etme gayesinin bir öneminin olmadığını farkındadır. Bundan ötürü onun, farazi soru veya cümleler ile bilgiyi karşıdakine daha anlaşılır bir şekilde aktarma amacını güttüğü anlaşılmaktadır. Zira o, gramer kuralını ve örneklerini zikretmiş, illet ve kıyas ile de temellendirmiştir. Ayrıca aynı konudaki farklı görüşleri arz etmiş ve kendisine göre doğruya daha yakın olanı açıklayarak görüşleri birbirinden ayırmıştır.²⁵

Ancak bazı durumlarda fiili olarak var olan durum kurallar üzerinde düşünmeyi sınırlandırabilmektedir. Bunu aşmak için de varsayımsal bir şekilde ortaya sorular sorma zorunda kalmıştır. Nitekim bu duruma Sibeveyh'ten önceki dönemlerde de rastlamaktayız. Bu konuda bir tasnif yapacak olursak; Birinci merhale Halîl b. Ahmed'den önceki nahivcilerin kullandıkları varsayımdır ki bu da gayri munsarif ve tasğîr konularında gerçekleşmiştir. İkinci merhale Halîl b. Ahmed'in olduğu dönemdir. Halîl'de iftirâz olgusu bir konuyu dilin muhtemel gördüğü birkaç şekle dönüştürme üzerine kuruludur. Bazen kendisi iftirâzî olguları ortaya koyarken bazen öğrencisi Sîbeveyh'in soru sorması üzerine varsayım olgusuna başvurmuştur. Üçüncü merhale ise daha kapsamlı bir şekilde Sîbeveyh'in kullanmış olduğu varsayım olgusudur.²⁶

Sîbeveyh, iftirâzî soru üslubunu eserinde kullanmış ve bunu daha çok muhatabıyla diyalog kurma yoluyla gerçekleştirmiştir. Ayrıca iftirâzî konularda genellikle benzetme edatı olan كَأَنَّ "sanki" kelimesini kullanmıştır. Örneğin كَأَنَّهُمْ قَالُوا "sanki onlar şöyle dediler", كَأَنَّهُ قَالَ "sanki o, şöyle dedi", كَأَنَّهُ قِيلَ "sanki şöyle denildi" gibi birçok ifadede bu yöntemi kullanmıştır.²⁷

²⁴ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayvân*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Ürdün: Mektebetu'l-Câhiz, 1965), 1/91-92.

²⁵ Hatice el-Hadîsî, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh* (Bağdâd: Dâru't-Tedâmun, 1967), 95.

²⁶ Halvânî, *el-Mufasssal fî tarîhi'n-nahvi'l-'Arabî kable Sîbeveyh*, 1/296-298; Delâbic, "et-Tasavvuru'l-iftirâdî", 314.

²⁷ Ebû Bişr 'Amr b. Osman Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 1/93-94, 103, 367, 369, 402-403, 2/14, 16-17, 122, 3/155.

Sîbeveyh, Arap kelimasında kullanılan bazı terkiplerin gerektiği gibi Arap kelamın aslına uygun olarak gelmediğini mülâhaza etmiştir. O, bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: *اعْلَمْ أَنَّهُمْ بِمَا يَخْتَلِفُونَ الْكَلِمَ، وَإِنْ كَانَ أَصْلُهُ فِي الْكَلَامِ غَيْرَ ذَلِكَ...فَمِمَّا حَذَفَ وَأَصْلُهُ غَيْرَ ذَلِكَ لَمْ يَكُ وَلَا أُدْرِكُ* ki: Arapların, kelamda aslı başka olsa da kelimeleri hazfettikleri konulardan bazıları şunlardır....hazfedilip de aslı farklı olan kelimelerden bazıları *لَمْ يَكُ* “olmadı” ve *لَا أُدْرِكُ* “bilmiyorum” kelimeleridir.²⁸

Sîbeveyh, zikrettiği bu kelimelerde yâ ve nûn harflerin hazfini Arapların çokça bu terkipleri kullanmalarına bağlamak suretiyle varsayımda bulunmuştur. Yani o, bu konuda şunu söylemek istemiştir: yâ harfini hazfetmeyen Arapların çoğu *لَا أُدْرِكُ* kelimesinden hazfederler. Bu kelimeden yâ harfini hazfetmeleri kesreti istimalden ötürüdür. Zira Sîbeveyh’in eserinin birçok yerinde kesreti istimalden ötürü vuku bulan hazif olgusunu görmek mümkündür.²⁹

Hazif, bazen kelamın uzamasından veya şiir zaruretinden kaynaklanabilir. Buna örnek olarak Sîbeveyh, *الصَّارِبِي* kelimesinden nûn harfinin hazfedilmesini isim olan *الصَّارِبِي* kelimesine benzeterek varsayımda bulunmuştur. Nitekim o, bu konuda şunları söylemiştir: “şairler mecbur kaldıklarında *لَيْتِي* şeklinde söylerler. Sanki onlar bu kelimeyi isme benzetmişlerdir. Öyle ki *الصَّارِبِي* şeklinde söylediler. Bu kullanıma örnek olarak Zeyd el-Hayl/Hayr et-Tâî’ye (öl. 10/632) ait olan şu beyit verilebilir:

كُمْنِيَّةَ جَابِرٍ إِذْ قَالَ لَيْتِي / أَصَادِفُهُ وَيَهْلِكُ جُلُؤَ مَالِي

Câbir’in temennisi gibi, hani demişti ki: keşke malımın çoğu yok olsaydı da ben onunla (Zeyd ile) karşılaşırdım.^{30,31}

Sîbeveyh, bu kelimeye nûn harfinin hazfetmesini isme benzemesine bağlamıştır. Sîbeveyh’in bu varsayımı hocası Halîl’in konuyla ilgili cevabına dayanmaktadır. Şöyle ki Sîbeveyh, “ben, ona *الصَّارِبِي* kelimesini sordum, oda bu kelimenin isim olduğunu ve cer harekesinin dâhil olduğunu söyledi”³² şeklinde gözler önüne sermiştir.³³ Bu bilgilerden hareketle Sîbeveyh’in, varsayıma dayalı konuları bazen hocası Halîl’den aldığı malumatlar üzerine bina ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla o, benimsediği görüşe hocasını dayanak olarak görür. Başka bir açıdan da iftirâz olgusunu tümevarım yoluyla kesreti istimal üzerine de inşa etmiştir.

²⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/24-25.

²⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/129, 163, 208, 3/289, 504; Delâbîc, “et-Tasavvuru’l-iftirâdî”, 314.

³⁰ Zeyd el-Hayl et-Tâî, *Şîru Zeyd el-Hayl et-Tâî*, thk. Ahmed Muhtâr el-Bezre (Beyrut: Dâru’l-Me’mûn, 1988), 137.

³¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/370.

³² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/369.

³³ Delâbîc, “et-Tasavvuru’l-iftirâdî”, 315.

Dolayısıyla o, iltikâ-i sâkineyn,³⁴ istihfâf/ kelimeyi hafif kılmak ve istiskâl/kelimeyi ağır görmek gibi sebeplerden ötürü hazif olgusunun gerçekleştiğini varsaymıştır.³⁵

Sîbeveyh kural belirlenirken şüpheleri gidermek için kullanımı olmayan şekilleri varmış gibi kabul eder ve bunun üzerinde oluşabilecek tüm tartışmalara değinmek ister. Bunun en önemli delillerinden birisi mefûl konusunu anlatırken “eğer mefûlü takdim edip fâili te'hîr edersen lafız, ilkinde olduğu gibi hareketlerinde değişiklikler olmaz *صَرَبَ زَيْدًا عَبْدُ اللَّهِ* “Zeyd'i Abdullah dövdü” şeklindeki cümlede olduğu gibi. Çünkü takdim ederek kastedilen anlam te'hîrde de kastedilmiştir... bu güzel bir Arapça kullanımdır. Her iki öge her ne kadar önemliyse de sanki açıklanması daha mühim olan takdim edilmektedir.”³⁶ şeklinde ifadeler kullanarak buna dikkat çekmesidir. Ayrıca bu üslubu iftirâzî bir yaklaşımla ele alarak gayesini ortaya koymaya çalışmıştır. Aynı şekilde Sîbeveyh *مررتُ برجلٍ لا قائمٍ ولا قاعدٍ* “ne ayakta ne de oturmuş olan bir adama uğradım” cümlesini ele alırken, muhatabın *مررتُ برجلٍ* “bir adama uğradım” şeklindeki cümleyi duyması durumunda bu adamın ayakta mı yoksa oturmuş mu olduğunu düşünebileceğinden *لا قائمٍ ولا قاعدٍ* ifadelerinin eklendiğini ve bunun, muhatabın zihnindeki şüpheyi giderdiğini varsayarak şu ifadeleri kullanmıştır: *“سَأَنَّكَ تَحَدَّثَ مَنْ فِي قَلْبِهِ أَنَّ ذَاكَ الرَّجُلَ قَائِمٌ أَوْ قَاعِدٌ، فَقُلْتَ: لَا قَائِمٌ وَلَا قَاعِدٌ، لَتُخْرِجَ ذَلِكَ مِنْ قَلْبِهِ* “sanki sen, bu adamın ayakta mı yoksa oturmuş mu olduğunu düşünen kişiyle konuşuyorsun ve bu şüpheyi onun kalbinden atmak için *لا قائمٍ ولا قاعدٍ* ifadesini söylersin.”³⁷

Dolayısıyla onun, bu üslubu gramer terkiplerini tahlil ederken temel iki amacı gerçekleştirmek için kullandığı görülmektedir. Bu iki amaç da şudur:

A. Muhatabı ikna etmek:

Sîbeveyh, fikriyle muhatabı ikna etme amacıyla bazı araçlar kullanmış ve muhatabıyla diyaloga geçmiştir. Gerçek muhatabın olmaması durumunda ise Sîbeveyh sanki karşısında biri varmış gibi onun diliyle soru sormuş ve soru cevap yöntemiyle dilsel meseleyi tahlil etmiştir. Bu üslup, muhatabı ikna etmek ve delili sağlamlaştırmak için daha uygundur. Zira ona göre muhatabı ikna merhalesine ulaştırmak temel hedeftir.³⁸

B. Muhatabı bir konu için uyarmak:

Sîbeveyh'in iftirâzî soru sormasının ikinci gayesi ise muhatabı bir konuya iletmek ve haberdar etmektir. Bu da bir karışıklığı bertaraf etmek, bir yanlışı def

³⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/390, 4/421.

³⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/52-53, 183, 189, 279.

³⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/34.

³⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/429.

³⁸ Eymen Mahmud Muhammed İbrahim, “Eseru's-suâli'l-iftirâdî fi binâi't-terkîb ve't-tevcîhi'n-nahvî 'inde Sîbeveyh”, *Mecelletu Câmiati'l-Bâhe li'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye* 16 (2018), 301.

etmek veya konunun önemini ilam etmektir. Bazen de konunun birçok veçhi olur, o da bununla en ideal veçhi ortaya koymaya çalışır.³⁹

4. Sîbeveyh'in Kullandığı Bazı İftirâzi Konular

Sîbeveyh'in, "بَابُ مَا يُنْتَصَبُ فِي الْأَلْفِ" "İstifhâm edatı olan elif harfinden sonra kelimenin mansûb kılınması konusu" başlığı altında, kelimenin gramatik yönünü açıklamada aktif bir şekilde varsayım dayandığı görülmektedir. Şöyle ki: Sîbeveyh, istifhâm hemzesinden sonra gelen kelimenin merfû veya mansûb şekillerini detaylı bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. Bunu yapmasının sebebi ise kelimenin nahiv bakımından birkaç yönünün olduğu hususunda muhatabını uyarmaktır. Kelimenin merfû olma yönünü belirtirken " Abdullah, kardeşi mi uşağını dövdü" ifadesiyle istifhâm edatından sonra gelen عبدُ الله kelimesinin merfûluk yönünü açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, bu cümledeki ضَرَبَ أَخُوهُ زَيْدًا؟ kelimesinin عبدُ الله şeklinde cümlede mansûb olarak bulunan زَيْدًا konumunda olması durumunda عبدُ الله kelimesinin merfû olmasını varsaymıştır. Çünkü cümlede dövme eyleminde bulunan kişi Abdullah'ın kardeşi olduğunda aradaki bağlantıdan ötürü sanki o fiili Abdullah işlemiştir ve bu kelimeyi merfû yapan bir fiil takdir edilmiştir. Ardından konunun daha iyi anlaşılması gayesiyle bu kelimenin merfûluk yönünü iftirâzi olarak كَأَنَّهُ قَالَ أَعْبَدُ "sanki o, Abdullah mı uşağını küçük düşürdü veya uşağını cezalandırdı? ifadesiyle açıklamaya çalışmış ve كَأَنَّهُ sözüyle bu ifadenin varsayım dayalı olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁰ Aynı şekilde ضَرَبَ أَخَاهُ غُلَامُهُ؟ "Abdullah'ı, kardeşini uşağı mı dövdü?" cümlesinde de görüldüğü üzere istifhâm edatından sonra kelimenin mansûb olması durumunu da iftirâzi olarak أَفَعَلَهُ عَلَيْهِ أَوْ قَعَهُ عَلَيْهِ ifadesiyle uşağın gerçekleştirmiş olduğu bir fiilin Abdullah'ın kardeşine dolayısıyla Abdullah'a taalluk ettiği şeklinde açıklamıştır.⁴¹ Bunu yaparken, dilsel karşılığı olmayan cümleler kullanarak konuyu tamamen varsayım üzerine kurgulamaktadır.

Aynı şekilde Sîbeveyh, mefûl leh konumunda olan mastarın, iftirâzi bir sorunun cevabı olduğunu şu sözleriyle örnek vermiştir: "فَعَلْتُ ذَلِكَ حِذَارَ الْمَرِّ" "şerden korunmak için bunu yaptım", "فَعَلْتُ ذَلِكَ تَخَافَةَ فُلَانٍ" "bunu falan kişiden korktuğum için yaptım", "فَعَلْتُ ذَلِكَ وَكَدَا" "bu ve şundan ötürü bunu yaptım" cümlelerini zikretmiştir. Ardından bu mastarların mansûb olma sebebini şu ifadelerle dile getirmiştir: "فَهَذَا كَلُّهُ يَنْتَصِبُ لِأَنَّهُ مَفْعُولٌ لَهُ،" "bu cümlelerin tamamı mansûb olur, zira mefûl leh'tir. Sanki ona 'niçin böyle böyle yaptın?' denilmiş o da 'bundan ve bundan ötürü yaptım' demiştir."⁴² Mefûl leh konumunda olan mastar, kendisinden önce gelen eylemin

³⁹ Muhammed İbrahim, "Eseru's-suâli'l-iftirâdi", 301-302.

⁴⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/103.

⁴¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/103.

⁴² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/367-369.

sebebidir. Ayrıca kelâmın siyakından anlaşılan varsayıma dayalı bir sorunun cevabı olur. Nitekim Sîbeveyh'in zikrettiği örneklerin tamamı "niçin bunu yaptın?" şeklindeki iftirâzî sorunun cevabıdır.⁴³

İftirâzın ortaya çıktığı başka bir yer de mevsûfun aynı, sıfatların ise ayrı olduğu konudur. Sîbeveyh, bu konuda مَرَزْتُ بِرَجُلَيْنِ مُسْلِمٍ وَكَافِرٍ "Müslüman ve kâfir olan iki adama uğradım" örneğini zikretmiştir. Ona göre مُسْلِمٍ ve كَافِرٍ kelimeleri mecrûr olabilir. Bu durumda sanki بِأَيِّ ضَرْبٍ مَرَزْتُ "hangi çeşit adama uğradın" şeklinde soru soran kişiye cevap olur. Bu iki kelimenin bedel konumunda mecrûr olması mümkün olduğu gibi muhatap telaffuz etmemiş olsa da sanki مَا هُمَا "o ikisi nedir?" sorusunun cevabı olarak merfû olması da câizdir.⁴⁴ Dolayısıyla Sîbeveyh, muhatabı ikna etmek ve delil getirmek amacıyla muhatabın diliyle ortaya koyduğu iftirâzî soruyu gramatik yönü ispat etmek için bir dayanak kılmıştır. Nitekim مُسْلِمٍ ve كَافِرٍ kelimeleri mecrûr olduklarında ya رَجُلَيْنِ kelimesine sıfat ya da bedel olurlar. Bedel olması durumunda cümlenin takdiri رَجُلَيْنِ kelimesi zikredilmeden مَرَزْتُ بِمُسْلِمٍ وَكَافِرٍ şeklinde olur.⁴⁵ Bu iki kelimenin mecrûr olması dışında merfû olması da muhtemeldir. Bu durumda iftirâzî soru olan مَا هُمَا "o ikisi nedir?" cümlesinin cevabı olarak haber konumunda olur. Cümlenin takdiri ise هُمَا مُسْلِمٌ وَكَافِرٌ şeklinde olur.⁴⁶ Dolayısıyla Sîbeveyh'in ortaya koymuş olduğu iftirâzî soru, gramatik yönün belirlenmesinde ve anlaşılmasında katkı sağlamıştır. Zira kelimenin mecrûr olmasını بِأَيِّ ضَرْبٍ مَرَزْتُ "hangi adama uğradın" sorusunun cevabına bağlarken merfû olmasını مَا هُمَا "o ikisi nedir?" sorusunun cevabına bağlamıştır. Böylece bu konuda iki farklı îrâbın olacağı hususunda muhatabı uyarmıştır.⁴⁷

Bu konuya başka bir örnek olarak Sîbeveyh'in بَدَلُ الْمَعْرِفَةِ مِنَ النَّكْرَةِ وَالْمَعْرِفَةُ مِنَ الْمَعْرِفَةِ وَقَطْعُ "marifenin nekireden; marifenin marifeden bedeli ve mübtedâ yaparak marifeyi, marifeden bedel yapmaktan kesmek" başlığı altında ele aldığı konudur. Sîbeveyh, bu konuda örnek vermiş ve konunun anlaşılması için muhatabın diliyle iftirâzî soru sormuştur. Bu konuda şöyle söylemiştir: مررتُ: أما بدل المعرفة من النكرة، فقولك: مررتُ "marifenin, nekireden bedel olmasına gelince bu, senin برجل عبد الله "ben, bir adama, Abdullah'a uğradım" şeklindeki sözüdür. Sanki ona من مررتُ؟ "kime uğradın?" denilmiş veya bunun kendisine söyleneceğini zannetmiştir. Bundan ötürü onun yerine ondan daha marife

⁴³ Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, thk. Ahmed Hasan Mehdilî, Ali Ali Seyyid (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 2/255.

⁴⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/431.

⁴⁵ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, 2/321-322.

⁴⁶ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, 2/322.

⁴⁷ Delâbîc, "et-Tasavvuru'l-iftirâdî", 307.

olan kelimeyi bedel yapmıştır.”⁴⁸ Dolayısıyla Sîbeveyh, مرث برجل عبد الله cümlesini muhatapın diliyle farazi kıldığı sorunun cevabı yapmıştır. Sanki konuşan kişi مرث برجل “bir adama uğradım” söylediği zaman muhatap kime uğradığını bilmemiştir ve mütekellime “kime uğradın?” şeklinde farazî bir soru sormuştur. Mütekellim de bu gayeyle nekireden sonra marife olan عبد الله kelimesini zikretmiştir.⁴⁹

Sîbeveyh, bu konu başlığı altında aynı örnekten hareketle başka bir gramatik yönün olduğunu şu şekilde dile getirmiştir: إن شئت قلت: مرث برجل عبد الله، كأنه قيل لك: من هو؟ أو “o kim?” من هو؟ “eğer istersen مرث برجل عبد الله şeklinde de söyleyebilirsin. Sanki sana “o kim?” söylenmiş veya sen bunu zannetmişsin.”⁵⁰ Burada عبد الله kelimesi من هو؟ şeklindeki iftirâzî sorunun cevabı olmasına uygun olarak merfû şeklinde okunabileceği vurgulanmıştır. Dolayısıyla iftirâzî sorunun durumuna göre kelimenin merfû veya mecrûr olabileceği şeklindeki gramer ile ilgili yönler anlatılmaya çalışılmıştır.

Sîbeveyh, kimi zaman şiirden de örnekler getirerek farazi sorular ile istediği harekeyi koymasının gerekçesini açıklamıştır. Örnek verdiği şiirlerden bir tanesi de Muhelhil (Adî) b. Rebî'a'ya (öl. m. 525) ait olan şu beyittir:

ولقد خبطن بيوت يشكر خبطة / أخواننا وهم بنو الأعمام

*Muhakkak ki (atlar ve binicileri) Yeşkur'un evlerini (kabilelerini, mahallelerini) şiddetli bir şekilde vurdular, onlar da bizim dayılarımızdır ve onlar amcaoğullarıdır.*⁵¹

Bu beyitte خبطن بيوت يشكر “Yeşkur'un evlerini şiddetli bir şekilde vurdular” denildiğinde sanki وما هم “onlar nedir/kimdir?” şeklinde iftirâzî bir soru sorulmuş ve bu soruya cevaben merfû olarak بنو الأعمام “onlar bizim dayılarımızdır ve onlar amcaoğullarıdır” denilmiştir.⁵² Beyitteki أخواننا kelimesinin merfû, mansûb ve mecrûr olma durumu vardır. Fakat bu kelimenin merfû olması yönünü, Sîbeveyh'in zikrettiği iftirâzî soru belirlemektedir. Şöyle ki muhatap خبطن بيوت يشكر ifadesini duyunca Yeşkur oğullarının kimler olduğunu tam olarak anlamamış ve “onlar kimlerdir?” diye soru sormuştur. Dolayısıyla bu sorunun cevabı ما هم cümlesinin takdiriyle haber üzere merfû olmuştur. Zira أخواننا kelimesinden sonra gelen بنو الأعمام ifadesi, bu kelimenin mukadder bir mübtedânın haberi olduğuna delalet etmektedir.⁵³ Sîbeveyh

⁴⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/14.

⁴⁹ Muhammed İbrahim, “Eseru's-suâli'l-iftirâdî”, 307-308.

⁵⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/15.

⁵¹ Muhelhil İbn Rebî'a, *Dîvânu Muhelhil b. Rebî'a*, thk. Talâl Harb (Kahire: ed-Dâru'l-Âlemiyye, ts.), 77.

⁵² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/16.

⁵³ Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh es-Sîrâfi, *Şerhu ebyâti Sîbeveyh*, thk. Muhammed er-Rayh Haşim (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1996), 2/41.

muhatabını tamamen ikna etmek için bu meselede örnekleri peyderpey vermiş ve iftirâzî sorularla konuya açıklık getirmiştir.⁵⁴

Bu şekilde cümle içerisindeki ifadenin gramatik yönünün belirlenmesinde muhatap aktif bir rol oynamıştır. Sîbeveyh, muhatabın diliyle ortaya koyduğu iftirâzî sorularla konuya açıklık getirmiştir. Çünkü konunun anlaşılmasında mütekellimin rolü ne kadar önemliyse muhatabın etkisi de o derece mühimdir.

SONUÇ

Bu çalışmada iftirâz olgusu ve Sîbeveyh'in iftirâzî sorularla bazı konuları ele alması araştırılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Nahiv ilmindeki iftirâz olgusu genel olarak bir konu hakkında varsayımda bulunmaya delalet etmektedir. Bu olgu, Sîbeveyh'ten önce de bazı konularda kullanılmakla beraber Halîl b. Ahmed ve özellikle de Sîbeveyh'le beraber daha çok ilerleme kat etmiştir.

- İftirâz olgusu, nahiv ilmi incelemelerinde geniş bir alanı kapsamıştır. Nahiv kaidelerinin tespit edilmesinde tümevarımın eksikliği, belli bazı lehçelere itimat edilmesi ve diğer sebeplerden ötürü iftirâz olgusunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

- Sîbeveyh, muhatabın diliyle ifade ettiği iftirâzî soruları konunun anlaşılmasında bir araç kılmıştır. Zira bu sorular cümle yapılarının oluşumu, kelimenin nahivsel yönü gibi birçok konuya açıklık getirmektedir. Böylece meseleyi muhatabın önüne sererek onun farklı nahivsel vecihler hususunda fikir sahibi olmasını sağlamıştır.

- Sîbeveyh, iftirâzî sorularla nahiv konusunda muhatabı ikna etme amacını da gütmüştür. Bazen de cümle yapısındaki değişiklik hususunda muhatabı uyardırmaya çalışmıştır.

- Sîbeveyh'in, nahiv konularını tartışma esnasında iftirâz olgusuna başvurması, hocası Halîl b. Ahmed'den etkilenip bazı gramer kurallarını tasavvura dayalı temeller üzerine ele aldığına işaret etmektedir.

- Sîbeveyh, muhataba çok önem verdiği için nahiv konularının anlaşılmasında muhatabıyla bazen gerçek bazen de farazî bir şekilde diyalog kurmuş ve onun diliyle sorular sorarak konunun anlaşılmasını sağlamıştır.

- Sîbeveyh'e göre nahivsel yönün bilinmesinde ve cümle yapısının oluşumunda muhatap, hüküm sahibidir. Bu yüzden muhatabın konuyu anlamasına pek önem vermiştir. İftirâzî soruları sorması da bunun bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *Kitâbu'l-Hayvân*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 8 Cilt. Ürdün: Mektebetu'l-Câhiz, 3. Basım, 1965.
- Curcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu'cemu Te'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fedîle, ts.

⁵⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/16-17.

- Delâbîc, Muhammed Fadl Selcî. "et-Tasavvuru'l-iftirâdî fî binâi'l-kâ'ideti'n-nahviyye fî Kitâbi Sîbeveyh". *Mecelletu Ehbâsi Kulliyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye, Ürdün* 10/2 (30 Haziran 2010), 309-325.
- Ebu'l-Mukârim, Ali. *el-Hazf ve't-takdîr fî'n-nahvi'l-'Arabî*. Kahire: Dâru Ğarîb, 2008.
- Enis, İbrahim. *min Esrâri'l-luğati'l-'Arabiyye*. Kahire: Mektebetu'l-Encelû el-Misriyye, 6. Basım, 1978.
- Hadîsî, Hatice. *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*. Bağdâd: Dâru't-Tedâmun, 1967.
- Kılıç, Halil. "Ebû Hanîfe'nin Hukuk Düşüncesinde Farazî Fıkıh". *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/1 (30 Haziran 2021), 108-127.
- Halvânî, Muhammed Hayr. *el-Mufasssal fî tarihî'n-nahvi'l-'Arabî kable Sîbeveyh*. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1979.
- Hasan, Abdullah Ahmed Câd. "Lemha 'ani'l-iftirâdî'n-nahvî ve esnâfih". *el-Elûke*.
- Hassân, Temmâm. *el-Luğa beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vasfîyye*. Kahire: 'Âlemu'l-Kutub, 4. Basım, 2001.
- Huseyn, Abdulkadir. *Eseru'n-nuhât fî'l-bahsi'l-belâğî*. Mısır: Dâru Nahda, 1975.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: el-Mektebetu'l-İlmiyye Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1967.
- İbn Rebî'a, Muhelhil. *Dîvânu Muhelhil b. Rebî'a*. thk. Talâl Harb. Kahire: ed-Dâru'l-Âlemiyye, ts.
- 'Îtâbî, Necâh Haşîş. *el-Faradiyyât ve âsâruhâ fî ahkâmi'n-nahvi'l-'Arabî*. Irak: Câmî'atu Bağdâd, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Muğâzî, Hasan Ahmed. *Zâhiretu'l-iftirâdî'n-nahvî devâfî'uhâ ve netâicuhâ dirâse tahlîliyye nakdiyye fî'l-menhec ve't-tatbîk*. Kahire: Dâru'l-Ulûm, 1999.
- Muhammed İbrahim, Eymen Mahmud. "Eseru's-suâli'l-iftirâdî fî binâi't-terkîb ve't-tevcîhi'n-nahvî 'inde Sîbeveyh". *Mecelletu Câmîati'l-Bâhe li'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye* 16 (2018), 298-312.
- Salîbâ, Cemîl. *el-Mu'cemu'l-felsefî*. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, 1982.
- Seyyid, Abdurrahman. *Medresetu'l-Basrati'n-nahviyye neş'etuhâ ve tetavvuruhâ*. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1968.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.
- Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh. *Şerhu ebyâti Sîbeveyh*. thk. Muhammed er-Rayh Haşim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1996.
- Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*. thk. Ahmed Hasan Mehdilî, Ali Ali Seyyid. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-İktirâh fî Usûli'n-nahv*. Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî, 2. Basım, 2006.
- Tâî, Zeyd el-Hayl. *Şîru Zeyd el-Hayl et-Tâî*. thk. Ahmed Muhtâr el-Bezre. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1988.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk. *el-Îdâh fî 'ileli'n-nahv*. thk. Mâzin el-Mubârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979.